החודש הזה לכם

וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה: (שמות יב א-ב).[1]

תוספתא ראש השנה פרק א הלכה ג – השינוי מספר בראשית

כיצד לחדשים? אע״פ שנאמר: בחודש הראשון ובחודש השני,[2] אין מתחילין למנות אלא מניסן. שנאמר: ״החדש הזה לכם ראש חדשים״.[3]

מכילתא דרבי ישמעאל בא מס' דפסחא פרשה א – הפרדה מאדם הראשון

״החודש הזה לכם״ ולא מנה בו אדם הראשון. אתה אומר לכם ולא מנה בו אדם הראשון, או אינו אלא לכם ולא לגויים? כשהוא אומר ״ראשון הוא לכם״ - הרי לכם ולא לגויים אמור. הא מה תלמוד לומר: ״החודש הזה לכם״? ״לכם״ ולא מנה בו אדם הראשון. נמצינו למדין שישראל מונין ללבנה והגויים לחמה.[4]

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק ב

״החודש הזה לכם״ - לא מנו בו אבות הראשונים. יכול לא מנו בו אבות הראשונים שהרי לא ניתנה תורה בימיהם, אבל משניתנה תורה ואילך יהו באי בראשית מונין בו?[5] תלמוד לומר: ״לכם״ - אתם מונין בו ואין באי בראשית מונין בו.[6]

---

[1] בעיצומו של תהליך הגאולה, בין תשע מכות מצרים והמופתים מחד גיסא והציווי על קרבן פסח והמכה העשירית מאידך גיסא, באה 'פרשת קטנה' זו שהיא הבסיס ללוח השנה העברי. מרכיב מרכזי ביציאה לחירות ובזהות הלאומית הוא לוח שנה משלך; מי שעומד להיעשות בן חורין צריך להתחיל לשלוט על עתותיו ומועדיו. ועל כן, הדחיפות עוד בארץ מצרים – מצווה שאח״כ יכולה להיעשות רק בארץ ישראל (דברינו מה לכהן בבית הקברות); ועל כן גם שאלת המדרש ורש״י: ״לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא מהחודש הזה לכם״ (דברינו רש״י הראשון על התורה).

[2] בספר בראשית. עד יציאת מצרים נהג המנין הקדום לפיו החודשים: ראשון, שני, שלישי וכו', הם החודשים שבימינו מכונים: תשרי, חשון, כסלו וכו' - שמות שהביאו איתם עולי בבל כפי שנראה להלן. בתורה נזכרים החודשים בסדרם: ראשון, שני, שביעי, עשירי וכו' (רק לשלושה חודשים עתיקים יש שם, מצא אותם). המקור העיקרי (היחידי?) למנין זה הוא סיפור המבול, בפרשת נח, שם החודש השני הוא חשון וניסן הוא החודש השביעי (כשיטת ר' אליעזר שבתשרי נברא העולם ולא כשיטת ר' יהושע, ראה בראשית פרק ח פסוקים ד, ה ורש״י שם). אבל החל מפרשת החודש ומיציאת מצרים: ״החודש הזה לכם״, מתחיל ניסן להיות ״החודש הראשון״. אבל דא עקא, ש״החודש הראשון״ לא מוזכר בפרשתנו. המקום הראשון בתורה בו מוזכר ״החודש הראשון״ הוא בהקמת המשכן, שמות מ ב, שנה לאחר יציאת מצרים.

[3] החל מיציאת מצרים משתנה לוח השנה. מכאן ואילך החודש הראשון, שני שלישי, הם ניסן, אייר, סיון וכו'. אך באמת הדבר תלוי במחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע לגבי בריאת העולם אם היה באחד בתשרי (שיטת ר' אליעזר) או אחד בניסן (שיטת ר' יהושע). ראה דברינו יום הרת עולם – בין ניסן לתשרי בראש השנה. ראה גם רש״י בראשית ז יא ו- ח יג. ועל כך נרחיב להלן בדברי רשב״ם.

[4] פעמיים כתוב ״לכם״: ״החודש הזה לכם ... ראשון הוא לכם״. שתי הפקעות והבדלות יש כאן. האחת, בין עם ישראל המונה [גם] ללבנה (על מנת שלפחות אחת לשלושים יום יגביהו עיניהם לאביהם שבשמים, כדברי המכילתא בהמשך שם), ובין הגויים המונים (רק) לחמה. והשנייה, היא בין אדם הראשון (שגם עם ישראל הוא מצאצאיו) ובין עם ישראל שלאחר יציאת מצרים. וכדברי רמב״ן: ״ודע, כי אחרי שהסכימו שבתשרי נברא העולם, כאשר תקנו: זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון, וכן הוא סדר הזמנים, זרע וקציר וקור וחום, יהיה ראש השנים מתשרי. וכן החדשים ממנו הם נמנים, עד שהגענו ליציאת מצרים, ואז צוה הקב״ה למנות בחדשים מנין אחר, שנאמר: החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. ומשם ואילך בכל הכתוב ימנה תשרי החדש השביעי, ועדיין נשאר בשנים החשבון ממנו, דכתיב (שמות לד כב) וחג האסיף תקופת השנה״ (פירוש רמב״ן בראשית פרק ח פסוק ה).

[5] ״באי בראשית״ הוא שם נאה לאומות העולם, בדומה ל״בני נח״, והוא ייחודי למדרשי המכילתא (ר' ישמעאל ורשב״י) ובהקשר הספציפי של ״החודש הזה לכם״. משם נלקח גם למדרש הגדול: בפרשת החודש ובפרשת בשלח שמות טז יד בקשר לירידת המן. ובא לומר: כלל האנושות הם ״באי בראשית״, אבל אתם מכאן ואילך ״יוצאי מצרים״. ראה אגב במדרש הגדול שמות כי תשא לג יט גם הביטוי: ״ברואי בראשית״.

[6] מדרש זה מדגיש שההבדלה והשינוי של לוח השנה המתחדש ביציאת מצרים, אינם רק לעומת אדם הראשון אלא גם מול האבות. לבני אברהם יצחק ויעקב יש לוח שנה שונה מאשר לאברהם יצחק ויעקב. (שים לב ללשון המדרש שמתחיל באבות ומסיים בבאי בראשית!). ובמלכים א פרק ח אנו קוראים על חנוכת מקדש שלמה בחודש האיתנים (הוא שמו הקדום של חודש תשרי). אומר רד״ק על פסוק ב שם: ״בירח האיתנים - ומרבותינו ז״ל שאמרו חודש שנולדו בו אבות הם איתני עולם כמו והאיתנים מוסדי ארץ ... ויונתן תרגם: בירחא דעתיקא דקרן ליה ירחא קדמאה בחגא וכען הוא ירחא שביעאה (תרגום לתרגום: החודש הקדום שנקרא החודש הראשון וכעת הוא החודש השביעי. מ״ה) - כלומר, כי לפני הזמן יצאו (שיצאו בו) ישראל ממצרים היה תשרי החדש הראשון כי בתשרי נברא העולם. ומשיצאו בני ישראל ממצרים בניסן הוא ראש לחדשים ותשרי שביעי לו. כי כן אמר להם הא-ל יתברך החודש הזה לכם ראש חדשים. לכם - מכלל כי לשאר העולם אינו ראשון כי תשרי הוא ראשון״. משה חונך את המשכן בחודש ניסן שהוא, לאחר יציאת מצרים, החודש הראשון (שמות מ ב שהוא כאמור ״החודש הראשון״ הראשון הנזכר בתורה). אבל שלמה קובע את חנוכת המקדש ל״חודש הראשון״ ההיסטורי ״ירחא דעתיקא קרן ליה ירחא קדמא״ שנקרא בזמנו ירח האיתנים. אולי לכבודם של האיתנים (האבות). שבימיהם הוא היה ״החודש הראשון״. והנה, אגב, מצאנו חודש אחד מחידת השלושה שבהערה 2 לעיל. השניים האחרים הם: חודש זיו וחודש בול. מצא את המקור בו נזכרים שמות אלה.

רשב"ם שמות י ב פרשת בא – מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע

ראש חדשים - כר׳ יהושע שבניסן נברא העולם: לחדשי השנה - בכל מקום שאומר לכם בחדשים שמיני תשיעי, לחודש הזה הם.[7] ולר׳ אליעזר האומר בתשרי נברא העולם, עיקר פשוטו כך. החודש הזה **לכם**. אעפ״י שאינו ראש חדשים לשאר אומות, **לכם יהיה ראש חדשים**,[8] למנות: שישי, שביעי, שמיני, תשיעי, חדש שנים עשר הוא חודש אדר. ממנו תמנו להיות לכם זכרון ״כי בו יצאתם ממצרים״. וכשנאמר בתורה: ״ובחודש השביעי״ - לירח יציאת מצרים פירושו. וכן רגילים הפסוקים לקחת חשבונם ליציאת מצרים, כדכתיב: ״בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים וגו׳ ״ (שמות יט א, לפני מתן תורה), וכן בבנין הבית: ״ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים״ (מלכים א ו א, חנוכת מקדש שלמה).[9]

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פיסקא ה החודש הזה – חשיבות הלבנה[10]

״עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו״ (תהלים קד יט).[11] אמר ר׳ יוחנן: לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, ״יהי מאורות״ (בראשית א יד) ״מארת״ כתב.[12] אם כן למה נבראת הלבנה? אלא לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים.[13] ר׳ שילה דכפר תמרתה בשם ר׳ יוחנן: אף על פי כן, ״שמש ידע מבואו״, מיכן שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה.[14] ... אם כן למה נבראת לבנה? אלא צפה הקב״ה שאומות העולם עתידין לעמוד ולעשות אותן אלוהות, ואמר: אם בשעה שהם שנים והם מכחישין זה את זה אומות העולם עושין אותן אלוהות, אילו היה אחד על אחת כמה וכמה.[15] ... ״וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים״ ... לימים - אילו ראשי חדשים. ושנים - אילו ראשי שנים, שיהיו אומות העולם מונים לחמה וישראל ללבנה: ״החודש הזה לכם ראש חדשים״.[16]

תנחומא (בובר) פרשת בא סימן ח – התגלות במקום הטומאה

---

[7] הפיכת חודש ניסן לראש החודשים מסתדרת לכאורה היטב עם שיטת ר׳ יהושע שבאחד בניסן נברא העולם. לשיטתו, למרות שבאחד בניסן נברא העולם, לוח השנה הבראשיתי היה מבוסס משום מה על תשרי כחודש הראשון. אך כעת, הלוח שמתחדש ביציאת מצרים 'מחזיר עטרה ליושנה' ומתחבר עם ניסן כחודש הראשון. יציאת מצרים מתחברת עם בריאת העולם. כל זה לכאורה חיזוק גדול לשיטת ר׳ יהושע, אבל זו לא התקבלה.

[8] הדגשים בבולד של שלנו, מ״ה.

[9] לשיטת ר׳ אליעזר, יש בציווי ״החודש הזה לכם ראש חודשים״ מהפך של ממש. בעקבות יציאת מצרים, בא חודש ניסן וירש את תשרי כראש החודשים וממילא כראש השנה! הפתרון המתבקש לשיטת ר׳ אליעזר, כפי שרשב״ם מסביר, הוא לומר שהציווי ״החודש הזה לכם רגש חודשים״ אינו בא לשנות את מועד בריאת העולם, היינו את השנה הקוסמולוגית, אלא ליצור לוח שנה מיועד ומיוחד לעם היוצא ממצרים שכל אירועיו ומועדיו יירשמו מכאן ואילך על פיו. חודש תשרי היה ונשאר 'יום הרת עולם'. והעולם כולו ינהג בלוח שנה שבנוי על מועד זה ויישאר עם החודש הראשון, השני, השמיני, העשירי וכו׳ כפי שהיה בבריאת העולם (ומה לעשות שהעולם לא השתכנע ובחר בלוח שנה אחר לגמרי ...), גם אחד בתשרי כיום הדין בו נידון לראשונה אדם הראשון יישאר נטוע במקומו, אבל לכם בני ישראל העומדים לצאת לחירות פיסית ורוחנית, ניתן כאן לוח שנה משלכם שנקודת ההתחלה שלו היא חודש הגאולה משעבוד מצרים. לא בכדי מביא רשב״ם את הדוגמא של מתן תורה שהיה בחודש השלישי ליציאת מצרים. ואם תאמר שזו דוגמא קרובה, הרי לנו חנוכת מדרש שלמה שאירעה בחודש השני בשנת 480 ליציאת מצרים (הוא אגב חודש זיו שהיה גם החודש השני למלוכת שלמה – ראה משנה בראש מסכת ראש השנה שמלכי ישראל מונים להם מניסן – והרי לנו החודש השני מהחידה בהערה 2). ואנו נצרף את אזכור החודשים במגילת אסתר שגם הם על בסיס ניסן כראש חודשי השנה. נראה שיש עוד להוסיף ולדון בנושא מעניין זה ורק נעיר שבאמת אין הכרח לקשר את ציווי ״החודש הזה לכם״ למחלוקת על מועד בריאת העולם. אין כאן שום הוכחה לטובת שיטת ר׳ יהושע. שני התנאים יכולים להסכים שבפרשתנו מודבר על לוח שנה שמבוסס על אירוע מרכזי בחיי האומה, ללא כל קשר למועד בריאת העולם, וכפי שמנו למלכים, למניין השטרות וכו׳ וכפי שעשו גם עמים אחרים.

[10] הדרשה להלן מצויה במדרשים מקבילים ובהם בראשית רבה ו א, שם היא בנוסח בהיר יותר, אך העדפנו את נוסח הפסיקתא שמקדיש פסיקתא מיוחדת לחודש הזה לכם.

[11] פסוק זה מספר תהלים נדרש במקומות רבים על מהלך הירח והשמש בסוף החודש ובמולד החודש הבא, בהם לעתים מופיע הירח החדש לרגע לפני שהוא שוקע ונעלם, קרוב מאד לשקיעת השמש. ראה למשל תלמוד ירושלמי ראש השנה פרק ב הלכה ח (או ט) שגם הוא מקור (אולי המקור) לדרשה שלהלן.

[12] בכתיב חסר. ראה הפסוק שם: ״וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים״.

[13] שיטת ר׳ יוחנן עומדת בניגוד לכל הדרשות על ״שני המאורות הגדולים״ והאגדה שהלבנה מיעטה את עצמה משום שהתלוננה. ראה דברינו שני מלכים בכתר אחד בפרשת בראשית. לפי ר׳ יוחנן, נבראה השמש כמאור המרכזי ואח״כ התווספה הלבנה לצידו.

[14] בהמשך למה שהתחלנו להסביר בהערה 8, מולד הירח יכול להקדים את שקיעת השמש כשהוא שוקע לפני שקיעת השמש ודמדומי החמה מאפשרים לראות אותו לרגע. אך מה שקובע את היום החדש, היינו את ראש חודש הוא שקיעת החמה. השמש היא שקובעת את היום (ואת הלילה). מהלך הירח הקובע את החודשים, אינו משנה את ספירת היום עפ״י סדרי בראשית. והוא מביא שם ראיה, בקטע שהשמטנו מהפסוק שבני ישראל יצאו ״בחדש הראשון בחמשה עשר יום״ ובבוקר זה עדיין לא שקע הירח ט״ו פעמים מאז המולד. ולנו נראה להעיר שאמנם הירח לא משנה את מהלך הימים, אבל הוא בהחלט קובע את ראש השנה כא׳ בתשרי ולא עפ״י שנת השמש. היום יתחיל כאשר השמש תשקע ויחל הלילה, אבל מי קבעשיום זה הוא א׳ בתשרי? הירח.

[15] מוטיב מרכזי ב״החודש הזה לכם״ הוא עקירת עבודה זרה. הוספת הלבנה לצד החמה, בא במטרה לעקור את האמונה באלוהות השמש שהייתה נפוצה בעמים ובהם המצרים. אבל אולי לא הועילה לדתות המאמינות בשני כוחות כמו הפרסית. ומספרם של עלי מרצבך וערן רביב הלוח העברי למדנו שהירח הוא גורם המייצב את הטיית ציר כדור הארץ ושומר עליו שלא יסתחרר (עמ׳ 39).

[16] אומות העולם מונים רק לחמה ואילו ישראל מונים גם ללבנה ומשלבים את מהלכי שני גרמי שמיים אלה ללוח אחד מורכב.

״ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר: החדש הזה לכם וכו׳״. בארץ מצרים נגלה עליהם הקב״ה, זה אחד מן המקומות שנגלה הטהור במקום הטומאה. וכל כך למה? בשביל ישראל. ״החודש הזה לכם״ - משעה שבראתי את עולמי לא התחלתי לגאול אומה מתוך אומה אלא לכם אני מחדש הדבר הזה.[17] דבר אחר: ״החדש הזה לכם״ - אמר הקב״ה: משעה שבראתי את עולמי הייתי נושא משאוי לחשב חשבונות של חדשים. מכאן ואילך הוא מסור לכם. לכם הוא מסור, ואין אתם מסורין בידו.[18]

שמות רבה פרשה טו ב – אתם קובעים את המועדות

״החודש הזה לכם״ - אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה: ריבון העולם, אימתי אתה עושה את המועדות? שכן כתיב: ״בִּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָמָא וּמֵאמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלְתָּא״ (דניאל ד יד),[19] אמר להם: אני ואתם נסכים על מה שישראל גומרין ומעברין את השנה. שנאמר: ״אקרא לא-להים עליון, לא-ל גומר עלי״ (תהלים נז ג). וכן הוא אומר: ״אלה מועדי ה׳ מקראי קודש אשר תקראו אתם במועדם״ (ויקרא כג ד) – אתם, בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו.[20] אמר להם הקב״ה לישראל: לשעבר היה בידי, שנאמר: ״עשה ירח למועדים״ (תהלים קד יט). אבל מכאן ואילך הרי מסורה בידכם, ברשותכם הוא. אם אמרתם הן – הן. אם אמרתם לאו – לאו. מכל מקום יהא החדש הזה לכם. ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר את השנה, הריני משלים עמכם, לכך כתיב: ״החדש הזה לכם״.[21]

ראש השנה דף כ עמוד א – הגבלת כח "אתם קובעים"

תני רבה בר שמואל: יכול כשם שמעברין את השנה לצורך - כך מעברין את החודש לצורך? תלמוד לומר: ״החודש הזה לכם ראש חדשים״ - כזה ראה וקדש. אמר רבא: לא קשיא; כאן - לעברו, כאן - לקדשו. והכי קאמר: יכול כשם שמעברין את השנה ואת החדש לצורך - כך מקדשין את החדש לצורך? תלמוד לומר: ״החדש הזה לכם״ - כזה ראה וקדש. וכי הא דאמר רבי יהושע בן לוי: מאיימין על העדים על החדש שנראה בזמנו לעברו, ואין מאיימין על העדים על החדש שלא נראה בזמנו לקדשו.[22]

---

[17] ההוצאה של אומה מתוך אומה, מקורה בתורה עצמה, בפסוק בדברים ד לד: ״אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי וכו׳ ״ – בדברינו לקחת לו גוי מקרב גוי בפרשת ואתחנן. נראה שדימוי המולד של הלבנה (ועיבורה) קשור לכך.

[18] ובמקבילה בשמות רבה טו ה: ״גדולה חיבתן של ישראל שנגלה הקב״ה במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה בשביל לגאלם״. באשר לעצם הגאולה, אין ברירה. הקב״ה שהבטיח למשה שהוא גואל את ישראל בעצמו, צריך כביכול להיכנס לשם כך למקום טומאה. אבל מדוע מצוה ראשונה שנצטוו ישראל היא במקום טומאה? ״ויאמר ה׳ אל משה ואהרון בארץ מצרים לאמר״. למה דחוף היה כל כך למסור לעם ישראל את כללי לוח השנה, את ״החודש הזה לכם״, כבר במצרים? אולי לפי מה שכתבנו בפרשת בא משכו וקחו לכם, על כך שבני ישראל היו שטופים בעבודה זרה במצרים, יובן העניין. כמו ששחיטת קרבן הפסח במצרים, לעיני המצרים, הייתה במטרה ברורה לעקור מהם עבודה זרה (ראה דברינו המכה האחת עשרה בפרשת בא), כך גם נתינת האורלוגין והמפתח לקידוש החודש חשוב שייעשו עוד במצרים, כי זה בסיס כל היציאה מעבדות לחרות. עבד שאין עתותיו בידו והוא משועבד לאדם אחר, סופו שהוא גם נגרר אחרי עבודה זרה. ״עבדי זמן עבדי עבדים הם, עבר ה׳ הוא לבד חופשי״ (רבי יהודה הלוי). ובעצם הכל כתוב במדרש עצמו: ״הוא מסור לכם ואין אתם מסורין בידו״. בדומה לאמרה לגבי שבת, בדיון על פקוח נפש שדוחה שבת: ״היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה״ (יומא פה ע״ב). ראה דברינו בפרשת בהר כי עבדי הם.

[19] עירין וקדישין הם המלאכים. וזהו שאנו אומרים בזמירות בליל שבת ״אלהא קדישא די ברא כל נפשא: עירין קדישין ובני אנשא״. המלאכים שואלים שאלה היפותטית. להם ברור שהמועדות נקבעים בבית דין של מעלה, היינו, על ידם וע״י הקב״ה: ״אתה עושה המועדות״?. הפסוק המצוטט מדניאל לקוח מחלום האילן של נבוכדנצר.

[20] ראה ביטוי זה בדברי ר׳ עקיבא לר׳ יהושע במחלוקתו הגדולה עם רבן גמליאל על קביעת יום הכיפורים: ״יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר: אלה מועדי ה׳ מקראי קודש אשר תקראו אותם״ (ויקרא כג ד) - בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו״ (משנה ראש השנה פרק ב) - בדברינו בוא בשלום רבי ותלמידי ביום הכיפורים.

[21] מדרשים רבים נאמרו על מסירת הכוח לבית דין של מטה לקבוע את לוח השנה. ומכולם נוסיף עוד את זה: ״החודש הזה לכם מסור הוא לכם, אמר ר׳ יהושע בן לוי: למלך שהיה לו אורולוגין, וכיון שעמד בנו מסר לו אורולוגין שלו. אמר רבי יוסי בר חנינא: למלך שהיה לו שומרה, וכיון שעמד בנו מסר לו השומרה. אמר רבי אחא: למלך שהיה לו טבעת, וכיון שעמד בנו מסר לו את טבעתו. א״ר יצחק: למלך שהיו לו אוצרות והיה מפתח לכל אחד ואחד, וכיון שעמד בנו מסר לו המפתחות. א״ר חייא בר אבא: למלך שהיה לו כלי אומנות, וכיון שעמד בנו מסר לו כלי אומנותו. ורבנין אמרין: לרופא שהיה לו נרתיק של רפואות, כיון שעמד בנו מסר לו את נרתיקו״ (פסיקתא רבתי פרשה טו). ראה כמה דימויים שונים יש לזמן! ראה המשך המדרש שם על הבימה שמעמידין בבית דין של מעלה בראש השנה ויום הכפורים ומסלקים אותה מרגע שבית הדין החליט לעבר את החודש, בדברינו העמידו בימה העבירו בימה בראש השנה.

[22] תמציתה של סוגיה זו היא שמותר לחכמים לאחר את ראש החודש (ע״י קביעה שהחודש הקודם היה של שלשים יום, גם אם כבר באו עדים והעידו שראו את המולד), אבל לא להקדים את ראש החודש (ע״י קביעה שהחודש הקודם היה של עשרים ותשעה ימים, לפני שבאו עדים). ראה בהמשך הסוגיה שם שבמקרים מיוחדים (תשרי וניסן) היו כן מקדימים. אבל העיקרון בעינו עומד: הגם שהמועדות נמסרו לחכמים, יש הגבלה לכוחם. ״כזה ראה וקדש״ במובן מגדיל ומגביל. הדגש ב״חודש הזה לכם״ הוא לא רק על ״לכם״, אלא גם על ״הזה״. ואולי יש כאן קשר עם המדרש שהבאנו בפרשת תרומה: ״שלשה דברים נתקשה משה: מעשה המנורה, הירח ושרצים״. כמו שבמנורה ירדה בסוף אש מהשמים שהנחתה את משה, כך גם בחישוב המועדות ולוח השנה, יש בסופו של דבר קשר עם גרמי השמים ואי אפשר להתנתק לחלוטין מהמציאות הקוסמולוגית. כפי שאכן נוהג הלוח בימינו (להוציא כמה כללים כגון שלא יחול יום כיפור בימים שישי וראשון והושענא רבה לא בשבת, שם בסוגיה, ראה גם סיכום ארבע הדחיות כאן). וכשבא ר׳

שמות רבה טו כט, פרשת בא – גאולה שהיא גם סליחה וכפרה

״החודש הזה לכם״, מדת הקב״ה אינו כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם, שנים עומדים בפני המלך אחד מלמד קטיגוריא שלו ואחד סניגוריא שלו. לא כל המלמד קטיגוריא מלמד סניגוריא ולא המלמד סניגוריא מלמד קטיגוריא. אבל הקב״ה אינו כן, הוא מלמד סניגוריא הוא מלמד קטיגוריא.[23] הוא הפה שאמר: ״הוי גוי חוטא״ (ישעיה א ד)[24], הוא הפה שאמר: ״פתחו שערים ויבוא גוי צדיק״ (ישעיהו כו ב). הפה שאמר: ״עם כבד עון״, הוא שאמר: ״ועמך כולם צדיקים״ (ישעיהו ס כא). הפה שאמר: ״בנים משחיתים״, הוא שאמר: ״וכל בניך למודי ה׳ ״ (ישעיהו נד יג) ... הפה שאמר: ״חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי״ (ישעיהו א יד), הוא שאמר: ״והיה מדי חודש בחדשו״ (ישעיהו סו כג).[25] למה אמר ״חדשיכם״? לפי שחדשים מתנה הם לישראל, שנאמר: ״החודש הזה לכם״.[26]

רמב"ן שמות פרשת בא פרק יב פסוק ב – השינוי בשיבת ציון[27]

... אם כן כשנקרא לחדש ניסן ראשון ולתשרי שביעי, פתרונו ראשון לגאולה ושביעי אליה. וזה טעם ראשון הוא לכם, שאיננו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לכם, שנקרא לו לזכרון גאולתינו.[28]

וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו: ״שמות חדשים עלו עמנו מבבל״ (ירושלמי ראש השנה א ב, בראשית רבה מח ט), כי מתחילה לא היו להם שמות אצלנו.[29] והסיבה בזה, כי מתחילה היה מניינם זכר ליציאת מצרים.[30] אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב: ״ולא יאמר עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון״ (ירמיה טז יד-טו), חזרנו לקרוא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השם יתברך.[31] כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בבל (זכריה א ז, עזרא ו טו, נחמיה א א) ובמגילת אסתר (ג ז). ולכן אמר הכתוב בחודש הראשון הוא חדש ניסן, כמו הפיל פור הוא הגורל (שם).[32] ועוד היום הגוים

שמעון ורצה ללמוד מהעובדה שמשה ואהרון, שהם אחים וראו את המולד, שעדות החודש אינה בגדרי עדות רגילה וגם קרובים יכולים להעיד, חולקים עליו חכמים ואף מעמידים את הכהנים על טעותם (ראש השנה כב ע״א).

[23] אולי צריך להחליף את הסדר: הוא מלמד קטיגוריא הוא מלמד סניגוריא, כפי שעולה מהמשך הדרשה. ראה דברינו קטיגור נעשה סניגור בדפים המיוחדים.

[24] הדרשה היא על הפסוק כולו: ״הוי גוי חֹטֵא עַם כֶּבֶד עָוֹן זֶרַע מְרֵעִים בָּנִים מַשְׁחִיתִים וכו׳ ״, אלא שהדרשן מבקש לדרוש על כל קטע שבפסוק בנפרד ולמצוא לכל אחד מקבילה חיובית.

[25] ציטוט פסוק זה מעניין במיוחד משום שהוא לקוח מהפרק המסיים את נבואת ישעיהו שאנחנו קוראים בשבת החודש. ״והיה מדי חודש בחודשו״ בהפטרה, ועומד כנגד הפסוק: ״החודש הזה לכם״ בקריאת התורה. פרק סו המנחם ונותן תקווה המסיים את נבואת ישעיהו עומד כנגד פרק א הפותח את הספר בתוכחה קשה.

[26] בין אוסף רב של דרשות על ״החודש הזה לכם״ שעניינן קידוש החודש שנמסר לעם ישראל עוד במצרים, שולבה דרשה על מוטיב יום הדין, כפרה וגאולה לעתיד. כשם ששלח הקב״ה את ישעיהו ללמד קטיגוריה על עם ישראל, כך שלח אותו ללמד עליהם סניגוריה של נחמה וגאולה. בקטגוריה של ״חודשיכם שנאה נפשי״ טמונה הסליחה עוד לפני הסניגוריה של ״והיה מידי חודש בחודשו״. כיצד? כי ״חודשיכם״ אומר הנביא גם כשהוא כועס – החודשים שלכם, מה שמזכיר את ״החודש הזה לכם״. וזה בניגוד גמור לדרשות שאומרות ״חדשיכם״ – ולא החודשים שלי. זאת ועוד, ראש חודש קשור בהכרח גם לראש השנה. למרות שבלוח השנה העברי נקבע תשרי כראש השנה ואילו ניסן כראש חודשים, ברור שיש קשר בין השניים כפי שכבר ראינו במסכת ראש השנה במקור הקודם. הדרך לשמור על ראש השנה בתקופת תשרי (חג הסוכות כחג האסיף וכמובן ניסן בתקופת האביב) הוא ע״י עיבור השנה, היינו הוספת חודש סמוך לניסן. גם הוספת אדר ב׳ כלול ב״החודש הזה לכם״. עיבור השנה בתחילת האביב דואג לכך שגם מועדי תשרי ובתוכם ג האסיף יחולו בזמנם. . ומשום מה, דווקא מוסתר ראש חודש תשרי בראש השנה ועל כך הרחבנו לדון בדברינו מדוע נעלם ראש חודש תשרי בראש השנה.

[27] את הדיון שלהלן על תקופת בית שני והמקורות: רמב״ן, ספר העיקרים ועוד שבהקשר זה, למדנו (שוב) מספרם של פרופ׳ עלי מרצבך וד״ר ערן רביב הלוח העברי ותודתנו הגדולה נתונה להם על כך.

[28] זה משפט הסיכום של רמב״ן בקטע בו הוא מתייחס ל״החודש הזה לכם״ ביציאת מצרים. ממנו הוא עובר לימי שיבת ציון.

[29] מבריאת העולם כפי שראינו לעיל ועד סוף בית שני לא היו לחודשים שמות רק סדר: ראשון, שני, שלישי וכו׳ (להוציא שלושה חריגים: איתנים, זיו, בול).

[30] רמב״ן לא מתייחס (כאן לפחות) למצב שלפני יציאת מצרים, ואנחנו הראינו שביציאת מצרים לא הומצא סדר החודשים: ראשון, שני, שלישי וכו׳, אלא רק בסיס הסדר מתשרי לניסן. אבל עדיין, מספרים (סדרים) לחודשים ולא שמות.

[31] נבואת ירמיהו: ״ולא יאמר עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון״ התקיימה הימי שיבת ציון וכפי שבגאולת מצרים ניתנו לנו החודשים בסדרם על בסיס ניסן (ונעקר הסדר על בסיס תשרי), כך בגאולת בית שני ״חזרנו לקרוא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו השם יתברך״! ראה דברינו איה נבואות הטובה בתשעה באב, וכאן אומר רמב״ן שנבואת ירמיהו התקיימה בשיבת ציון!

[32] אמנם, מדגיש רמב״ן, עדיין היו מזכירים את מספרו של החודש על בסיס ניסן הוא ״החודש הראשון״ לצד שמות החודשים שעלו מבבל. כך גם מדגיש אברבנאל בפירושו לשמות יב: ״ואמנם שמות החדשים אשר אתנו העולים מבבל העלום משם כי שמות פרסיים הם וקראום כן לזכרון גאולתם מבבל ... ונראה לי שלא עברו בזה על מצות החודש לפי שגם הם לא נמנעו מלקרוא את החדשים ראשון ושני במספרם כמו שצותה תורה אבל מלבד זה כנו את החדש באותו כנוי שהיו מכנים אותו בבבל״. אבל מבדיקה שעשינו נראה שדווקא מגילת אסתר המספרת סיפור שבגולה נזכרים שמות החודשים הבבליים לצד סדרם על בסיס ניסן. ראו למשל אסתר ב טז: ״וַתִּלָּקַח אֶסְתֵּר אֶל הֵמֶלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ אֶל בֵּית מַלְכוּתוֹ בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי הוּא חֹדֶשׁ טֵבֵת וכו׳. וכן אסתר ג ז: ״בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן הוּא

בארצות פרס ומדי כך הם קוראים אותם ניסן ותשרי וכולם כמונו. והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה.[33]

שבת דף קמז עמוד ב – החכם שנכשל

אמר רבי חלבו: חמרא דפרוגייתא ומיא דדיומסת[34] קיפחו עשרת השבטים מישראל. רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם, אימשיך בתרייהו איעקר תלמודיה. כי הדר אתא, קם למיקרי בספרא, בעא למיקרא: ״החדש הזה לכם״, אמר: החרש היה לבם. בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה. והיינו דתנן: ״רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחריך. שחבריך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען״ (אבות ד יד).[35]

שבת שלום וחודש טוב
מחלקי המים

חֹדֶשׁ נִיסָן בְּשָׁנַת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה לַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ הִפִּיל פּוּר וכו׳ ״. ויש עוד שם. ראו גם זכריה א ז: ״בְּיוֹם עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה לְעַשְׁתֵּי עָשָׂר חֹדֶשׁ הוּא חֹדֶשׁ שְׁבָט וכו׳ ״. ודווקא עזרא ונחמיה שבאו לחזק את שבי ציון מזכירים את שמות החודשים הבבליים בלי להוסיף את סדרם עפ״י יציאת מצרים. ראו נחמיה א א, ב א, עזרא ו טו.

[33] דברים אלה של רמב״ן זכו לתהודה ולהתייחסות רבה וחזר עליהם בדרשתו לראש השנה כשהוא מזכיר את שלוש התקופות: מבריאת העולם עד יציאת מצרים, מיציאה מצרים ואילך, ומשיבת ציון ואילך. אבל הוא מדגיש בדרשה שם שגם אחרי שיבת ציון בה התקיימה נבואת ירמיהו ונתנו שמות לחודשים: ״ולא שנשנה השמות הראשונים ונשכח גאולת מצרים, אלא שנצרף שם שמות בבל להודיע ולזכור ששם עמדנו ומשם הוציאנו ה׳ ״. ר׳ יוסף אלבו בעל ספר העיקרים מזכיר גם את שינוי הכתב שהביאו איתם עולי בבל: ״שהניחו כתב עברי ובחרו להם כתב אשורי זכר שגלו אל אשור ונגאלו משם״, ובנושא שלנו הוא אומר: שהניחו מלמנות מנין החדשים מניסן כמו שהיו רגילין למנות זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר לחדשים ... ונראה מזה כי הם הבינו שצווי מנין החדשים היה זמניי, רוצה לומר כל עוד שתתמיד הגאולה ההיא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם ונצטוו על ידי ירמיה: לא יאמר עוד חי ה׳ אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה׳ אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון, ראו להניח המנין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החדשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השנית, כי הבינו שצווי מנין החדשים מניסן היה זמניי ולא צווי נצחי אף על פי שלא נזכר בו זמן״. עוד מצאנו בספרם של עלי מרצבך וערן רביב (לא מצאנו במקור) את דברי מהר״י בן חביב (עין יעקב) שאומר שבמצוות החודש הזה לכם ״לא הייתה כוונת התורה לאסור על קריאת החודשים לפי שמות שונים, אלא שאם רוצה להזכיר את מניין החודש, צריך להזכיר את המניין מחודש ניסן, זמן היציאה ממצרים״. אין דין למנות את חודשי השנה במספר ״ראשון, שני, שלישי״, ויכול לקרוא להם בשמותם: ניסן, אייר וכו׳. אבל אם ירצה לתת מספר לחודשים, חייב למספר לפי המספור בחודש ניסן – חודש יציאת מצרים״. ועוד שם תמיהתו הגדולה של רבי שלמה כהן (שו״ת בנין שלמה) מדוע בברכת חודש אין אנו מזכירים את סדרם של החודשים ואומרים למשל: ראש חודש אייר הוא החודש השני, טבת הוא החודש העשירי וכו׳, יהיה ביום זה וזה וכו׳.

[34] היין של פריגיה (שם מקום, אסיה הקטנה?) והמים של דיומסת (אמאוס? פארק קנדה בימינו, או פשוט מרחצאות ביוונית).

[35] אחד הסיפורים המרתקים בעולם אגדות חז״ל הוא סיפורו של ר׳ אלעזר בן ערך, גדול תלמידי רבן יוחנן בן זכאי, שפרש מחבורת החכמים ״והלך ... אצל אשתו לדיומסי מקום שהמים יפים והנוה יפה״ והיה בטוח שחבריו יבואו אחריו. וסופו ששכח את כל תלמודו ואפילו את הפסוק ״החודש הזה לכם״ לא ידע לקרוא וקרא במקום זאת. ״הֶחֱרִשׁ היה לִבָּם״. מדוע נכשל ר׳ אלעזר בן ערך דווקא בפסוק החודש הזה לכם? אולי משום ״שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל״ ושכחתה מסמלת יותר מכל את התהום העמוקה אליה התדרדר ר׳ אלעזר בן ערך. ואולי משום שמצווה זו של קידוש החודש וקביעת הלוח, בה כביכול עוברת הסמכות מהקב״ה לבני אדם, יכולה להתקיים רק בחבורה ובעצה אחת: ״ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרון ... החודש הזה לכם״. גם גדול כמשה צריך היה את אהרון לידו: ״אין לך מומחה לרבים בישראל יותר ממשה רבינו, וקאמר ליה הקב״ה: עד דאיכא אהרן בהדך״ (ראש השנה כה ע״ב). וכבר הארכנו והקדשנו דף מיוחד החרש היה לבם בשבת זו לסיפור זה של ר׳ אלעזר בן ערך.